
Г л а с н и к
Етнографског института
Српске академије наука и уметности

LVII (1)

Београд 2009

Г
Е
И

UDC 39(05)

ISSN 0350-0861

SERBIAN ACADEMY OF SCIENCES AND ARTS

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY

BULLETIN
OF THE INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY
LVII
No. 1

Editor in chief:
Dragana Radojičić

Interantional editor board:
Radost Ivanova, Elefterios Alexakis, Peter Slavkovsky,
Gabriela Kilianova, Milica Bakić-Hayden, Ingrid Slavec-Gradišnik, Marina Martynova

Editorial board:
Gojko Subotić, Sofija Miloradović, Jelena Čvorović, Ljiljana Gavrilović,
Aleksandra Pavićević, Lada Stevanović

The reviewers:
Aleksandar Loma, Ana Luleva, Miroslava Lukić-Krstanović, Mladena Prelić,
Dušan Dršaća, Bojan Žikić, Ivan Kovačević, Snežana Petrović, Larisa Čović, Sreto
Tanasić, Jovanka Radić, Miroslava Malešević

Secretary:
Marija Đokić

Accepted for publication by the reference of academician Vojislav Stanovčić, at VI
meeting of the Department of Social Sciences SASA, on September 15th 2009.

BELGRADE 2009

УДК 39(05)

ISSN 0350-0861

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ

ГЛАСНИК
ЕТНОГРАФСКОГ ИНСТИТУТА
LVII
свеска 1

Главни и одговорни уредник:

Драгана Радојичић

Међународни уређивачки одбор:

Радост Иванова, Елефтериос Алексакис, Петер Славковски, Габриела Килианова,
Милица Бакић-Хејден, Ингрид Славец-Градишник, Марина Мартинова

Уређивачки одбор:

Гојко Суботић, Софија Милорадовић, Јелена Чворовић, Љиљана Гавриловић,
Александра Павићевић, Лада Стевановић

Рецензентски тим:

Александар Лома, Ана Лулева, Мирослава Лукић-Крстановић, Младена Прелић,
Душан Дрљача, Бојан Жикић, Иван Ковачевић, Снежана Петровић, Лариса Човић,
Срето Танасић, Јованка Радић, Мирослава Малешевић

Секретар уредништва:

Марија Ђокић

Примљено на VI седници Одељења друштвених наука САНУ одржаној 15. септембра 2009.
године, на основу реферата академика Војислава Становчића

БЕОГРАД 2009.

Издавач:
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.rs
www. etno-institut.rs

Рецензент:
академик САНУ Војислав Становчић

Лектор:
Софија Милорадовић

Превод на енглески:
Јелена Чворовић

Коректор:
Марија Ђокић

Штампа:
Академска издања
Београд

Тираж:
500 примерака

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства за науку и технолошки развој Републике Србије

Део радова у овом Гласнику резултат је рада на пројектима:
Србија између традиционализма и модернизације – етнолошка и антрополошка
проучавања културних процеса (бр. 147020), *Антрополошко испитивање комуникације у*
савременој Србији (бр. 147021) и *Етницитет: Савремени процеси у Србији, суседним*
земљама и дијаспори (бр. 147023), које је у целини финансирало МНТР РС.

CIP – Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

39(05)

Гласник Етнографског института = Bulletin of the Institute of Ethnography /
главни и одговорни уредник Драгана Радојичић. – Књ. 1, бр 1/2 (1952) –
Београд : Етнографски институт САНУ (Кнез Михаилова 36/IV), 1952 –
(Београд : Академска издања). – 24 cm

Годишње

ISSN 0350-0861 = Гласник Етнографског института

COBISS. SR-ID 15882242

Садржај Summary

<i>Мирослава Малешевић</i> , Пут Олимпијског пламена: Пекинг као чувар култа античке прошлости европских нација (I)	9
<i>Miroslava Malešević</i> , Route of the Olympic Flame: Beijing as a Guardian of the Antique Cult of the European Nations (I)	24
<i>Софија Милорадовић</i> , Музички жаргон младих (I) - <i>Ледило свирка</i> у Београду и <i>гнать веселуху</i> у Москви	27
<i>Sofija Miloradović</i> , Youth Music Jargon: the Cases of Belgrade and Moscow, Russia	50
<i>Сања Златановић</i> , Књижевно дело Боре Станковића и Врање: оријенталистичке варијације на тему конструисања идентитета	51
<i>Sanja Zlatanović</i> , Literary Work of Bora Stankovic and Vranje: Identity Strategies, Discourse and Practices	69
<i>Александар Крел</i> , Ревитализација етничког идентитета Немаца у Сремским Карловцима	71
<i>Aleksandar Krel</i> , Revitalization of Ethnic Identity Among the Germans in Sremski Karlovci	92
<i>Драгана Радојичић</i> , Кулинарско умеће у медијима	93
<i>Dragana Radojičić</i> , Culinary Art in Media	106
<i>Станоје Бојанин</i> , Меснице – средњовековни назив за зимски мрсни циклус	107
Stanoje Bojanin, <i>Mesnice</i> – Eating Meat: a Middle Age Name for Winter Big Fat Eating Cycle	116
<i>Љиљана Гавриловић</i> , Црвенило очију Мрачног господара	119
<i>Ljiljana Gavrilović</i> , Redness in the Eyes of the Dark Lord	133
<i>Весна Трифуновић</i> , Типизација приватника у периоду прве транзиције: пример домаћих серија	135
<i>Vesna Trifunović</i> , Typology of Entrepreneurs in the First Transition: an Example of Domestic TV Series	146
<i>Ивица Тодоровић</i> , Прилог проучавању универзалних образаца у културним феноменима на примеру српске грађе	147
<i>Ivica Todorović</i> , Universal Patterns in Cultural Phenomena: an Account from Serbian Sources	174

<i>Миљана Ивановић-Баришић</i> , Христијанизација народних обичаја. Пример воловске богомоље	175
<i>Milina Ivanović-Barišić</i> , Christianization of Folk Customs: an Example of Ox' Church	187
<i>Љиљана Недељков</i> , Општи принципи истраживања лексике традиционалне материјалне културе	189
<i>Ljiljana Nedeljkov</i> , General Principles of Researching the Lexicon of Tradi- tional Material Culture	200
<i>Мирослава Лукић Крстановић</i> , <i>Зорица Дивац</i> , Етнолошка/антрополошка научна продукција у периоду транзиције	201
<i>Miroslava Lukić Krstanović</i> , <i>Zorica Divac</i> , The Ethnological/ Anthropologi- cal Production in the Period Transition in Serbia	221
<i>Александра Павићевић</i> , Дани жалости и време успомена. Смрт, сахрана и сећање/памћење јавних личности у Србији у време социјализма и после њега	223
<i>Aleksandra Pavićević</i> , Day of Mourning and Time of Reminiscence. Death, Funeral and Reminiscence of Political Famous Persons in Serbia in Socialist Era and Afterwards	237
<i>Ласта Бановић</i> , Мраморови по Београду. Спомен-обележја погинулима	239
<i>Lasta Đapović</i> , Marble Tabula in Belgrade: Commemoration Plates Dedicated to Perished Ones	252
<i>Ines Prica</i> , Функција „konkretnog Boga“	253
<i>Ines Prica</i> , The Function of the “Concrete God”	260
<i>Александар Бошковић</i> , Век Леви-Строса	261
<i>Aleksandar Bošković</i> , A Century of Levi-Strauss	268

Прилози

<i>Милеса Стефановић-Бановић</i> , Ускршњи обичаји – слике из сећања Срба у Мађарској. Грађа и коментари	269
---	-----

Библиографија

<i>Биљана Миленковић Вуковић</i> , Библиографија: етнолошка/антрополошка научна продукција у периоду транзиције	287
--	-----

Научна критика и полемика

<i>Драгана Радојичић</i> , Илија Становчић, Убли херцеговски у писаним изворима и сјећању	315
<i>Весна Трифуновић</i> , Милина Ивановић – Баришић, Календарски празници и обичаји у подавалским селима	316
<i>Александра Павићевић</i> , Да ли су жене у предности, (Владислав Ђорђевић, Предности жена)	318
<i>Софија Милорадовић</i> , Shranli smo jih v bančah: Slovanski prispevek k poznavanju oblačilne kulture v Kanalski dolini = Contributo lessicale alla conoscenza dell'abbigliamento in Val Canale	320

Хроника

<i>Срђан Радовић</i> , Шеста бугарско-српска конференција у Варни	325
---	-----

In Memoriam

Др Никола Пантелић, 1930-2009.	329
--------------------------------	-----

Упутство за ауторе

Сања Златановић

Етнографски институт САНУ, Београд
eisanu@ei.sanu.ac.rs

Књижевно дело Боре Станковића и Врање: идентитетске стратегије, дискурси и праксе*

Врање је град који има богате слојеве стварности, али се слика о њему изнутра, а добрим делом и споља, везује само за један део његове прошлости и само за оријенталистички осенчене симболе и мотиве који су изведени из књижевности Боре Станковића, чија се значења даље умножавају. У раду се разматрају процеси интеракције унутрашњих и спољашњих одређења идентитета Врања, као и оријенталистички дискурс који их карактерише.

Кључне речи:

Бора Станковић, Врање, идентификација, самоидентификација, категоризација, конструисање идентитета, оријентализам, дискурс, бренд

У готово свим описима Врања – историографским, књижевним или путописним, истиче се да је његова прошлост испуњена бурним догађајима, јер се град налази на раскрсници важних путева и културних додира. Врање је све до 1878. године било под влашћу Отоманске империје. Повољан географски положај града привлачио је отменије представнике империје да се у њему настане и да изграде многобројне џамије, конаке и хамаме. Врањски трговци говорили су турски и арапски језик, путовали преко границе и налазили начина да са представницима отоманске власти блиско сарађују. После 1878. године, исељавање муслимана било је масовно, а џамије и други објекти – сведоци турског периода били су изложени разарању. Угледне

* Текст је резултат рада на пројекту *Етницитет: савремени процеси у Србији, суседним земљама и дијаспори* (бр. 147023), који финансира Министарство за науку и технолошки развој Републике Србије.

градске трговачке породице пропадале су у судару старих и нових вредности. Управо тај период, од 1878. до 1910. године, на размеђу векова, када су старе форме живота рушене и замењиване новим, и када су се у оштрим контрастима сударали старо и ново, приказао је у својим делима књижевник Бора Станковић.

Бора Станковић је рођен у Врању. Постоје различите претпоставке о години пишчевог рођења, обично се узима да је то 1876; умро је 1927. у Београду. У Врању је завршио основну школу и седам разреда Гимназије. Осми разред с матуrom завршио је у Нишу, а потом је отишао на студије у Београд, где се и настанио. Рано је остао без родитеља, готово да их није ни упамтио. Одгајила га је очева мајка, баба Злата, која му је надахнуто причала о „старом“ Врању. Баба Злата је била пореклом из угледне, али осиромашене градске породице. Са око двадесет година Бора је остао и без ње, а због материјалних неприлика морао је две године касније да прода породичну кућу у Врању. Иако је готово целокупно књижевно дело Боре Станковића везано за Врање, он је у Врање ретко одлазио. Нема података да је уопште ишао у неко село у околини Врања. Он је за Врање остао снажно емотивно везан и са очигледном носталгијом описивао је минула времена и „старе дане“ (једна његова приповетка, објављена 1900. године, и носи назив „Стари дани“). Као књижевник, дао је уметничку обраду, а не фактографију. Неке конкретне чињенице није најбоље познавао, као, на пример, географски положај околних места, материјалних објеката у самом граду, или пак елементе обичајне праксе.¹ И сâм Бора Станковић је у једном предавању објашњавао да је своје књижевне ликове обликовао на основу прича које је слушао, интегришући елементе више људских судбина у једну, да би се постигла њихова пуноћа и уметничка заокруженост дела.² Без обзира на све то, у многим етнографским и фолклористичким радовима, садржина његовог књижевног дела идентификује се као неоспорна врањска традиција. тј. реалан опис живота и обичаја у Врању на прелому два века.

Књижевна критика углавном сврстава стваралаштво Боре Станковића у реализам, премда се указује и на то да, према неким својим особинама, оно нагиње ка натурализму. Новија критика сврстава га у зачетнике модерне српске књижевности.³ Роман *Нечиста крв* (1910)⁴ оцењује се као ремек-дело

¹ Уп. Риста Симоновић, *Живот и књижевно дело Борисава Станковића*, Библиотека града Београда, Београд 2007, 93, 136-137 (друго издање); Сања Златановић, *Свадба – прича о идентитету: Врање и околина*, Етнографски институт САНУ, Посебна издања, књ. 47, Београд 2003, 145.

² Наведено према: Вукашин Станисављевић, *Песник Врања*, Агена, Београд 1998, 304-305.

³ Novica Petković, *Prvi moderan srpski roman*, u: Borisav Stanković, *Nečista krv*, BIGZ, Beograd 1990, 5.

⁴ Роман *Нечиста крв* преведен је на енглески језик под називом *Sophka* (преводиоц Алек Браун, Лондон, 1932), према имену главне јунакиње. Инспиративну анализу репрезентације градског живота у периоду након ослобођења од отоманске власти и припајања српској држави у експанзији, а на примеру романа *Нечиста крв*, даје Dejvid Noris, *Balkanski mit:*

српске књижевности и као почетак модерне. Сâм Бора Станковић је слабо познавао књижевне теорије и правце, и имао је изразито негативан став према интелектуалним конструкцијама било које врсте. Он је врањски говор (дијалекат) увео у књижевност, писао је тешко и споро, дубоко проживљавајући животне драме својих јунака. Говорио је да сваку своју приповетку одболује. Књижевни савременици Боре Станковића критиковали су његов језик и стил писања, наглашавајући да он није до краја усвојио стандардни српски језик, те да има проблема са конструкцијом реченице и синтаксом. Школовани на Западу или на продуктима западне културе, они су се дистанцирали или чак оштро нападали Станковићеву књижевност, означавајући је као неписмену и оријенталну, истичући при том своју ‘европску’ супериорност над његовом оријенталном заосталошћу. С обзиром на оригиналност и високе уметничке домете књижевног дела Боре Станковића, он је окарактерисан као дивљи и сирови таленат, а његов стил – као „муцавост генија“.⁵ У оријенталистичком маниру (*оријентализам* – теоријски концепт Едварда Саида)⁶ обојену слику спољашњег изгледа Боре Станковића оставио је Велибор Глигорић, који је као млад уредник једног београдског часописа дошао по интервју код већ познатог писца:

Преда мном је била глава типична за Југ, печалбарска, с дубоко утиснутим оријенталским печатом сировости, тврдоће и привидно опоре дивљине. Његово одело, иако ‘европско’, чинило ми се да је од врањског сукна, толико је његова везаност за земљу и толико су његово понашање, кретање и став према родбини и гостима били патријархални [...] Градског интелектуалца нисам имао пред собом, већ сиротог човека из народа, али једног од оних изворних, аутентичних.⁷

Овакав оријенталистички дискурс о једном Врањанцу у Београду (који је упркос великим породичним и материјалним неприликама завршио Правни факултет и написао дела преведена на многе стране језике) актуелан је и данас, и покреће многобројна питања о односу унутрашњих и спољашњих конструкција локалног идентитета.

pitanja identiteta i modernosti, Geopoetika 2002, 151-163. [Dejvid Norris, *In the Wake of the Balkan myth: Questions of Identity and Modernity*, MacMillan, Basingstoke, 1999]

⁵ Милан Богдановић, *Реализам Борисава Станковића*, у: Борисав Станковић, *Стари дани / Божји људи*, Сабрана дела, књ. I, Просвета, Београд 1970, 64 (први пут публиковано 1956); Станислав Винавер, *Бора Станковић и пусто турско*, у: Борисав Станковић, *Стари дани / Божји људи*, Сабрана дела, књ. I, Просвета, Београд 1970, 39-50 (први пут публиковано 1952).

⁶ Edward W. Said, *Orientalism*, Penguin Books, London 2003 (First published by Routledge & Kegan Paul Ltd 1978).

⁷ Наведено према: В. Станисављевић, н. д., 314-315.

Слика Врања: учитавање оријенталистички обојених садржаја

Током теренских истраживања свадбеног ритуала у Врању,⁸ саговорници су ми, призивајући атмосферу „стarih дана“ и помињући монолог једног од главних ликова – Миткета из Борине драме „Коштана“⁹ дочаравали своје свадбе изјавама да су Врањанци весељаци, *мераклије*,¹⁰ *севдалије*.¹¹ Потреба за успостављањем континуитета са Врањем описаним у делу Боре Станковића била је јасно изражена, а за то је од суштинског значаја – доживљај припадања, заједничких вредности, симбола и сећања. Моја намера је да у овом раду анализирам начине на које Врањанци размишљају о себи и дефинишу свој идентитет. Будући да идентитет увек представља резултат интеракције континуираних процеса унутрашњих и спољашњих одређења, једно се не може разумети одвојено од другог.¹² Идентитети су варијабилни и подложни преговарању, а у тим процесима значајну улогу играју спољашња дефиниција – категоризација, односи моћи и доминације.¹³ Стога је мој циљ да размотрим и слику коју други имају о Врању и Врањанцима. Овде се дотичем односа етничког и локалног идентитета.

Књижевно дело Боре Станковића игра кључну улогу у причи коју Врањанци причају о себи самима. Он је „наш Бора“, многи код куће имају његова сабрана дела и веома су осетљиви на новије и слободније интерпретације његових остварења. Многе важне институције у граду носе његово име, или имена његових књижевних јунака (Гимназија, основана 1881. године, од 1959. носи пишчево име, Позориште, Градска библиотека, Књижевна заједница, која од 1992. године додељује награду са Бориним именом за најбољу књигу прозе објављену на српском језику у календарској години, Фабрика обуће „Коштана“, посластичара „Коштана“ у центру града и тако даље). Као годишња свечаност у част писца организује се „Борина

⁸ Истраживање свадбе и проблема конструисања идентитета (етничког, локалног...) обављала сам у периоду од 1996. до 2001. године (в. С. Златановић, *Свадба – прича о идентитету*...). Теренска истраживања у Врању континуирано обављам све до данашњих дана.

⁹ „Коштана“ је први пут објављена 1900. године. Исте године изведена је на сцени Народног позоришта у Београду. Бора је текст више пута прерађивао, мењајући избор и распоред песама, тако да постоји већи број верзија. „Коштана“ је једна од најчешће играних и најрадије гледаних комада у позориштима у Србији. Композитор Петар Коњовић транспоновао је текст „Коштана“ у истоимену оперу (прво извођење 1931. у Загребу).

¹⁰ *Mèrāk - áka*, m. (ar.) 1. naslada, uživanje 2. strast, žudnja, želja, volja za nečim. *Meráklija*, m. (ar.-tur.) onaj koji voli uživanje i provod, koji zna i ume da uživa i da se provodi. Abdulah Škaljić *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost, Sarajevo 1989, 458-459 (šesto izdanje).

¹¹ *Sèvdāh - áha*, m. (ar.) ljubav, ljubavna čežnja, ljubavni zanos. *Sèvdālija*, m. (ar.-tur.) onaj koji je zaljubljen i uopšte sklon ljubavnom zanosu. A. Škaljić, n. d., 561-562.

¹² Ričard Dženkins, *Etnicitet u novom ključu: argumenti i ispitivanja*, Biblioteka XX vek, Beograd 2001, 97, 127, 285. [Richard Jenkins, *Rethinking Ethnicity: Arguments and Explorations*, SAGE Publications, London 1997]

¹³ R. Dženkins, n. d., 91, 291.

недеља“ (установљена 1967, а од 1976. почиње 23. марта, на дан пишевог рођења), потом „Борини позоришни дани“ и друге културне манифестације, све са заштитним знаком Боре Станковића. Године 1954. подигнут је у градском парку споменик Бори Станковићу, а његову кућу је 1964. општина откупила од нових власника и 1967. званично отворила као музеј-кућу.¹⁴ Симболизација локалног идентитета помоћу Боре Станковића добија нарочити замањ од момента када је установљена „Борина недеља“. Већ поменути књижевни критичар Велибор Глигорић пише:

Увек када прођем поред Врања или у њега свратим, имам осећање да у његовом зраку, у његовом пејзажу, над његовим кућама и баштама, лебди лик Боре Станковића.¹⁵

Процес конструисања идентитета Врања и Врањанаца помоћу слика и симбола повезаних са књижевним делом Боре Станковића кренуо је „споља“, од стране тадашње културне елите у земљи, да би онда био прихваћен и подржан продукцијом нових-старих слика „изнутра“, у самом Врању. Борино дело заинтересовало је и инспирисало многе истраживаче, уметнике и авантуристе да посете Врање, не би ли задовољили своју радозналост према ономе што су они доживели као Оријент, Другост, самим тим и – егзотичност, и тако обогатили своје стваралаштво. У периоду социјализма снимљено је више филмова према мотивима из Бориних дела, а његове позоришне драме биле су екранизоване. Драма „Коштана“ била је нарочито популарна на позоришним сценама у Србији (снимљено је и неколико филмова), а број песама у представама обично је знатно повећаван у односу на Борин текст. У филмовима и позоришним представама често се шематизовано, симплификовано и обликовано у оријенталистичке калупе приказују ликови и радња. У први план се стављају спољашњи ефекти (раскошна одећа, песма, игра...), а не драмски текст. И сâм Бора Станковић био је разочаран поставком „Коштана“ у београдском Народном позоришту, јер је драма са трагичним судбинама постављена као весела позоришна игра. Он је био незадовољан и због тога што су актери на сцени били неадекватно одевени. О њиховим костимима је прокоментарисао да тако нешто никада није видео у Врању.¹⁶ Поједине песме из „Коштана“ доживљавају у периоду социјализма, нарочито 60-их и 70-их година XX века, велику популарност, али и уметничку обраду и својеврсну цензуру. Оне бивају скраћиване, из њих се избацују, према тадашњим критеријумима, непожељни елементи (дијалекатске

¹⁴ У кући је свега неколико аутентичних предмета. Кустос Србољуб Аритонович ми је напоменуо да су посетиоци из других крајева под јаким емоцијама, да обично говоре да су све то тако и замишљали и да су у кући осетили „мирис старог Врања“. У *Књижи утисака* посетиоци изражавају захвалност и поштовање великом писцу, кажу да су доживели атмосферу „старог Врања“, „Бориног Врања“, да све одише лепотом Коштана, те да су осетили њено присуство.

¹⁵ Велибор Глигорић, *Поезија у делу Боре Станковића*, у: Борисав Станковић, *Стари дани / Божји људи, Сабрана дела*, књ. I, Просвета, Београд 1970, 66 (први пут публикувано 1967).

¹⁶ В. Станисављевић, н. д., 116.

формулације, мање познати турцизми, стихови који опевају љубав младих различите вере...). Оне се моделују тако да постану разумљивије широј публици, а опет да остану препознатљиво „врањанске“. Фолклорна друштва, која су у времену социјализма имала функцију симболизације и слављења прокламованог „братства и јединства“, приказују врањски крај кроз кореографију и костиме оријенталног типа. Оваква конструисана слика о Врању даље се потврђује до стварања потпуног стереотипа. У часописима и сличним публикацијама, о Врању се говори искључиво кроз синтагму „Борино Врање“.¹⁷ Уз све то, адаптације Бориних остварења у последњих петнаест година, рекламирајући се као „ново читање Боре Станковића“, уводе елементе којих уопште и нема у његовом делу, додатно егзотизујући Врање и додатно појачавајући стереотипе кроз које се оно посматра.

Слику о Врању и Врањанцима, формирану на основу Бориних дела (која се често суштински и не познају),¹⁸ а нарочито на основу њихових бројних позоришних и филмских адаптација, Врањанци негују и подржавају.¹⁹ Посредством ње, они одређују сами себе. Она је носећи конструкт њиховог локалног идентитета. Међутим, оно што у Бориним делима представља уметничку транспозицију стварности доживљава се као „права старина“. Тако је, на пример, у драму „Коштана“ Бора унео две песме с врањском тематиком, које је написао Драгутин Илић, брат познатог песника Војислава Илића, који је у Врању службовао годину дана (1881-1882). Сада те песме – познате под називима *Шано, душо* и *Стојанке, бела Врањанке*²⁰ – фигурирају као „старе“, „изворне“ врањске песме. Обе ове песме певају се у измењеном и скраћеном облику. На свадбама и другим друштвеним окупљањима и свечаностима обавезан је „блок“ врањских песама. Уочљиво је да се оне не певају до краја, или се сажимају тако да неколико њих сачињава целину. Певају се само оне песме које су уметнички обрађене и заступљене у медијима. Оне песме које у медијима нису присутне, готово да су непознате. Свадбену песму *Хаџи-Гајка девојку удава*, у XIX веку веома омиљену у Врању, Бора Станковић је унео у четири своја дела, при чему је она у композицији романа *Нечиста крв* добила

¹⁷ У последњих седамдесет година континуирано се могу пратити новински наслови попут следећих: „Врање Боре Станковића расадник песме: Врањанци робови љубави и страсти“ (Време, 21. јул 1936, Београд, стр. 7), „Врање град узавреле крви“ (Политика, Магазин, бр. 268, 17. новембар 2002, Београд, стр. 4).

¹⁸ Један од мојих информатора, високообразован млад човек, прокоментарисао је да Бору у Врању сви цитирају, ретко га неко чита, а још ређе суштински разуме. Овде бих додала и то да је „Борина недеља“ слабо посећена. У градској библиотеци у Врању сазнала сам да се на читање узимају само она Борина дела која су обавезна школска лектира.

¹⁹ На пример, седамдесетих година прошлог века, веома образован лекар, утицајни припадник културне елите града, објавио је две богато илустроване књиге којима слави „старо“ Врање: Драгољуб Михајловић, *Врање које не умире*, Врање 1969; Драгољуб Михајловић, *Старо Врање у стваралаштву Бориса Станковића*, Врање 1975 (без податка о издавачу).

²⁰ Песму познату као *Шано, душо* Илић је насловио „Ој леле, леле!“, а *Стојанке, бела Врањанке* – „Под пенџерите“. Драгутин Ј. Илић, *Песме*, Штампарија београдског дневника, Београд 1884, 71-74.

посебно истакнуто место. Песма говори о невољној удаји кћери и у Бориним делима се јавља у приликама у којима се приказује виши, хаџијски слој. Нисам забележила да је на некој свадби ова песма певана, нити да је за њу знао ико од оних који су се позивали на „старо Врање“. У Врању, али и у Србији, као „врањанске“, веома је омиљена песма *Мито, бекријо*²¹ и песма која почиње стихом *Волела ме једна Врањанка*,²² обе новокомпоноване, настале у другој половини XX века, али тематски везане за Врање.²³ Конструисану слику о Врању као граду сензуалних и фаталних жена и мушкараца *бекрија*, који се непрестано веселе и опијају по крчмама, додатно потврђују ове две песме, испеване у кафанском маниру.

Дело Боре Станковића има велики утицај и на стваралаштво локалних књижевника и уметника. Уметничке слике у врањским кућама обично су оне на којима је приказано „старо Врање“ (Борина музеј-кућа, Бели мост, подигнут за време отоманске владавине, легенда га доводи у везу са трагичном љубављу двоје младих различите вере – хришћанске и муслиманске, итд.). Врањанци за себе кажу да су *мераклије* (*мераклија* – м. род, *мераклика* – ж. род), да све раде с *мераком*, тј. *мераклијски*, што значи полако, одмерено, с истанчаним смислом за уживање и лепоту. Према њиховом мишљењу, врањске песме певају се нежно и *мераклијски*, и њих знају да на одговарајући начин отпевају само певачи који су пореклом из Врања.²⁴

Удружење Врањанаца у Београду, које представља својеврсни виртуелни завичај, сваке године приређује веома свечана и посећена окупљања, под називима који варирају на исту тему – *Дани Врања у Београду*, *Врањанске вечери* и сл. Свечаности, која може трајати и више дана, присуствује политичка елита Врања, као и глумци локалног позоришта да би

²¹ *Bekrija* - е, м. (ар.), онај који гадо пије и lumpије, mangup, lola. А. Škaljić, n. d., 133. Избором мушког имена песма реферише на Миткета, једног од главних јунака „Коштане“.

²² Песма реферише на дела Боре Станковића. Њена прва строфа гласи: *Волела ме једна Врањанка. / Младост ми је код ње остала. / Нит је Софка / нит је Коштана, / већ најлепша Јела-Јелена*. Софка је главна јунакиња романа *Нечиста крв*, а Коштана – истоимене драме.

²³ Током теренских истраживања свадбе, саговорнике који би рекли да воле стару врањску музику, обично бих питала које су им песме најомиљеније. Једва су успевали да наброје две-три. Приликом снимања ТВ емисије „На извор у Врање“, аутора Саше Срећковића и Маше Вукановић, 2006. године, спроведена је анкета међу младима у Врању о томе да ли могу навести наслов неке старе врањске песме. Обично су помињали по неку новокомпоновану, чија се тематика односи на Врање. Захваљујем колеги Саше Срећковићу из Етнографског музеја у Београду што ми је омогућио да прегледам немонтирани материјал.

²⁴ Када је реч о *мераку* Врањанаца, овде бих желела да напоменем да у Бориним делима јесте присутна атмосфера сензуалности, али да изостаје реализација. Чак би се као основна потка његове књижевности могао издвојити мотив неостварене љубави и неживљене страсти, недосегнутих жудњи, жаљења за нечим чега није ни било, што се није догодило, што се промашило. Препреке су социјалне природе, али су у питању и дубоки конфликти у сфери несвесног код његових јунака. Уп. М. Богдановић, n. d., 60.

инсценирали сегменте „Коштане“. У атмосфери ресторана, уз обилну храну, пиће и игру уз „старе врањанске песме“, које изводе певачи пореклом с југа Србије, евоцира се „старо“ Врање. Врањанци који живе у Београду везују свој идентитет за доба описано у Бориним делима и (про)изведену клишеирану симболику, иако је *стварно* Врање у коме су се они родили и провели младост, и за којим можда осећају носталгију, изгледало сасвим другачије.

Продукција и (само)продукција оријентализма

Едвард Саидов концепт *оријентализма* – као дискурса моћи који конструише и есенцијализује Другог, заснованог на дихотомији исток/запад²⁵ – често је примењиван у анализама постјугословенског контекста.²⁶ На простору бивше Југославије конструисане су градације по којима је увек неко други „источнији“ или „јужнији“, и самим тим – погоднији за оријенталистичке етикете. Бакић-Хејден и Хејден објашњавају да се конструисана хијерархија може представити као скала опадајућих вредности, која иде од севера, односно запада, (означено као највиша вредност) према југу, односно истоку (означено као најнижа вредност). Све оне културе и региони који се налазе јужно или источно од ‘нас’ опажају се као примитивнији и конзервативнији, што представља оријентализам који се „гнезди“ у самом себи и на тај начин репродукује.²⁷ Унутар Србије (од стране севернијих и западнијих бивших југословенских република, она је квалификована као јужнија и источнија, а самим тим – и културно заосталија), оријенталистички дискурс помера се на њен југоисток, на ширу област јужно од града Ниша, која се пејоративно означава као *јужна пруга*. У оквиру тако широко постављене „јужне пруге“, Врање има посебан статус: осим заосталости и примитивизма приписиваних Оријенту, захваљујући књижевном делу Боре Станковића, у слику се учитавају и раскош сензуалности и егзотике. У постјугословенском контексту, почетком деведесетих година XX века, синтагма „јужна пруга“ све више постаје једна од доминантнијих спољашњих идентитетских ознака Врања. Наиме, у време ратова, економских санкција и хиперинфлације 1993. године, када се у Србији урушавала привреда, Врање је важило за развијен индустријски центар. На свим вишестраначким изборима у Врању добијала је Милошевићева

²⁵ E. W. Said, n. d.

²⁶ Milica Bakic-Hayden, Robert M. Hayden, *Orientalist Variations on the Theme 'Balkans': Symbolic Geography in Recent Yugoslav Cultural Politics*, *Slavic Review*, Vol. 51/1, 1992, 1-15; Milica Bakic-Hayden, *Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia*, *Slavic Review*, Vol. 54/4, 1995, 917-931; Stef Jansen, *Svakodnevni orijentalizam: Doživljaj 'Balkana' / 'Evrope' u Beogradu i Zagrebu*, *Filozofija i društvo*, Vol. XVIII, Beograd 2001, 33-71; Stef Jansen, *Who's Afraid of White Socks? Towards a critical understanding of post-Yugoslav urban self-perceptions*, *Ethnologia Balkanica* 9, 2005, 151-167; Stef Jansen, *Antinacionalizam: etnografija otpora u Beogradu i Zagrebu*, *Biblioteka XX vek*, Beograd 2005; Marko Živković, *Nešto između: simbolička geografija Srbije*, *Filozofija i društvo*, Vol. XVIII, Beograd 2001, 73-110.

²⁷ M. Bakić-Hayden, R. M. Hayden, *Orientalist Variations on the Theme 'Balkans'...*, 4.

Социјалистичка партија Србије, а врањски привредници одржавали су блиске везе са режимом и користили предности граничног подручја у новонасталим поделема. Идентитетска конструкција локалног идентитета носила је у том периоду јасне ознаке времена. Врање се ушушкава у самоодређење да је „Швајцарска на југу Србије“,²⁸ „привредно чудо на југу Србије“, а да су, при томе, „Врањанци ко Јапанци“, док други (споља) Врање идентификују синтагмама „јужна пруга“, „дрвено Врање“, „социјалистичка тврђава“, „што јужније, то тужније“, с конотацијом недемократске, примитивне и конзервативне средине.²⁹

Идентитетску конструкцију Врања чине противречни елементи, и то како у ендегеном тако и у егзогеном одређењу, која су међусобно повезана и условљена. С једне стране, необузданост и умешност уживања у песми и игри, сензуалност и егзотика представљају компоненте слике која за Врањанце има велику идентитетску вредност. Такву слику о себи они стално изнова конструишу и (ре)конструишу, прибегавајући самоегзотизацији као стратегији реаговања на стереотипе, која игра на карту њихових позитивних валенци.³⁰ Тако је, на пример, на насловној страни званичне интернет презентације Врања, у првим годинама двадесет првог века, стајао стих:

Нека свак – ко у Врање дође,
причува душу да му се не истопи,
јер у овом граду има нешто што није за очи да се гледа,
а ни за руке да се дохвати, а ни за памет,
него само за срце и душу,
и то двоје овде треба причувати.³¹

Овај стих је одштампан и на промотивном материјалу врањске општине, као што су папирне кесе и сл. Девојке у костимима оријенталног типа приказане су у туристичким каталозима. Фолклорно друштво носи назив „Севдах“, а играчи наступају у оријенталним костимима. Нуди се оно што отеловљује оријенталистичке стереотипе посматрача и потенцијалних корисника

²⁸ Овај слоган приписује се Драгану Томићу, генералном директору врањске фабрике намештаја „Симпо“ и потпредседнику владе Републике Србије у време Милошевићеве владавине.

²⁹ Вук Драшковић, председник *Српског покрета обнове*, највеће опозиционе партије у Србији деведесетих година прошлог века, у реакцији на убедљиву победу Милошевићеве странке на југу Србије употребио је, у пејоративном смислу, синтагму *јужна пруга*. Ова синтагма је после тога постала широко прихваћена. Потребно је напоменути и то да је још 1978. године снимљен партизански филм „Двобој за јужну пругу“, аутора Здравка Велимировића. Захваљујем колеги мр Срђану Радовићу што ми је на овај податак скренуо пажњу.

³⁰ О самоегзотизацији као стратегији уп. М. Živković, n. d., 100.

³¹ Књижевник Тамил Сијарић говорио је на обележавању стогодишњице врањске Гимназије, 1981. године, дужи текст у прози (Тамил Сијарић, *Причувај у Врању срце и душу*, у: *Врањска Гимназија 1881-1981*, Одбор за прославу стогодишњице постојања и рада Гимназије, Врање 1981, 593), од чијег почетка је касније начињен овај стих. Сијарић је један део свог живота провео у Врању и био је ђак врањске Гимназије.

туристичких услуга. Споља је оваква слика прихваћена и изазива углавном позитиван одзив. Њен утицај и трајање могу се уочити и пратити у многим изворима. На пример, књижевни критичар Милош Савковић, заљубљеник у прошлост Врања, долази у *стварно* Врање 1931. године, трага за специфичном атмосфером из Бориних дела, а суочава се с локалном свакодневицом. Он с одушевљењем пише:

Најстрасније лирске песме о жени и о злату, о свили и о јатаганима, о јаблановима и о коњима испевале су се ту. Трговина и уметност и авантура ишле су ту заједно у корак,³²

да би на крају свог боравка резигнирано закључио:

Узалуд пипате по сокацима и миришете старе лозе на нахереним доклатима. [...] Нигде дертлијске³³ песме! [...] Место даирета звечи саксофон преко пијаце [...] По неку оријенталску песму, за утеху, нађете још на грамофонској плочи.³⁴

У исто време са (само)продукцијом оријентализма, Врањанци настоје да се одвоје од Оријента за који их други упорно везују (што је посебно изражено у периоду деведесетих година XX века, о чему ће бити речи у даљем тексту). У освртима књижевне критике на дела Боре Станковића, највећа пажња посвећује се управо атмосфери „источњачке врелине“ (формулација Милоша Савковића), с обзиром на изражени оријентални колорит Врања. Оријентализам, како објашњава и Марија Тодорова, уопште има отворено сексуалне конотације.³⁵ Сцена женског купања у *амаму* (турском купатилу), описана у *Нечистој крви*, неодољиво је заокупљала машту готово свих проучавалаца Бориног дела. Усхићено су је описивали као егзотичну, источњачку, разнобојну, чулну. Књижевна критика одређује Врање као подручје преклапања и стапања лиминалног карактера Балкана и оријенталне сензуалности:

Борисав Станковић се баш тамо родио где је можда била жижка безбројних националних и расних укрштања, историјских сударања и мешања, који су Балкан и начинили тако замршеном загонетком. [...] То балканско у животу свог родног Врања, са дубоко утиснутим печатима оријенталног сензуализма, и управо ту виднијим него ли другде, Борисав Станковић је више дочаравао.³⁶

³² Милош Савковић, *Писма из Врања*, Мисао, књ. XLII, св.1-4, Београд 1933, 192.

³³ *Dèrt*, m. (pers.) jad, briga, tuga, bol. *Dèrtlija*, m. (pers.-tur.) onaj koji je jadan, brižan, tužan. A. Škaljić, n. d., 213.

³⁴ Милош Савковић, *Писма из Врања*, Мисао, књ. XLII, св. 5-8, Београд 1933, 457.

³⁵ Maria Todorova, *Imagining the Balkans*, Oxford University Press, New York, Oxford 1997, 14.

³⁶ Милан Богдановић, н. д., 54-55.

Уз описе оријенталне сензуалности карактеристичне за „старо“ Врање, у освртима књижевне критике, руку под руку иду и класичне оријенталистичке тезе о биолошкој дегенерисаности.³⁷ У примеру који наводим – жена:

Врање је старо полутурско гнездо. [...] Жене (су) биле потпуно лишене сваких брига. Са крвљу паљеном од нашег јужног сунца, са страшћу потенцираном примерима источњачке сензуалности, са телом, које је било питано сваком храном и сваком ђаконијом и у засићености ишло до нарочитих перверзитета слаткиша и гурабија [...] Природна је ствар, да је код таквог живота наших вароши дегенерација неминовна последица и да је *нечиста крв* њихова карактеристична особина.³⁸

Заогрнуто у оријенталистичке клишее, Врање је као подручје *мерака*, *севдаха* и *дерта* супротстављено динарској ратничкој традицији. Јован Дучић, песник и дипломата, у осврту на књижевно стваралаштво Борисава Станковића, у складу са дискурсом свог времена (1929), пише:

Баш ту, код његовог Врања, заправо и замире талас нашег епског стваралаштва, и зачиње искључиво талас лирски. Тај је талас разливен затим и по једној широкој области старе Маџедоније, као и у Босни, у осећање дубоких чежњи, које су турском речу прозвали „севдахом“, и у осећање оне животне тегобе које се зове „дертом“. Значи, двама осећањима која за остале крајеве херојске рапсодије остају непозната, и која изгледају недовољно српска, чак и недовољно словенска. [...] Софка није ни Србијанка, ни Српкиња, ни уопште словенска жена. [...] Ово источњаштво је доста страно епској и гусларској сфери оног другог појаса српске земље, као да су то два разна света. [...] Има онде грчког и турског већма него српског. [...] „Дерт“ уопште није српско осећање. Марко Краљевић пијанчи, али не дертује. [...] Ако је Врање одавно и престало бити турским, ипак је и даље остало на вратима Истока.³⁹

У наведеном цитату, као и у многим књижевним и новинским написима, али и у свакодневном дискурсу, мање или више експлицитно, провлачи се став да Врањанци нису баш „прави“ Срби. Замера им се на одсуству „херојске“ традиције и, нарочито, на дијалекту у коме је много турцизама. Врањски говор припада призренско-јужноморавском типу, у

³⁷ E. W. Said, n. d., 206-207.

³⁸ Владимир Ћоровић, (без наслова), у: Борисав Станковић, *Нечиста крв*, Сабрана дела, књ. III, Просвета, Београд 1970, 277-278 (први пут публикувано 1918).

³⁹ Јован Дучић, *Борисав Станковић*, у: Борисав Станковић, *Стари дани / Божји људи*, Сабрана дела, књ. I, Просвета, Београд 1970, 10-19 (први пут публикувано 1929).

оквиру призренско-тимочке дијалекатске зоне.⁴⁰ Основне карактеристике овог говора јесу следеће: употреба само једног акцента, и то експираторног, употреба два падежна облика (номинатив и „општи“ падеж, који испуњава улогу свих зависних падежа), много архаизама, неке особине заједничке са бугарским и македонским језиком.⁴¹ Будући да се говорни језик обично узима као један од „објективних“ критеријума етничитета и као његова највидљивија манифестација, врањски говор је предмет подсмеха за говорнике неких других дијалекатских зона и стандардног српског језика, који га доживљавају као некакву мешавину коју не могу да разумеју. На стигму Врањанци одговарају различитим модалитетима реаговања, у распону од хиперкорекције (у контактима са носиоцима стандардног говора) до самоегзотизације (публикован је врањско-српски речник – *Врањски без муку у 25 лекције*).⁴²

Оријентализам: палета дискурса

Оријенталистички дискурс усмерен према Врању и Врањанцима рачва се у два смера. Први од њих односи се на значења и симболику изведене из књижевног дела Боре Станковића. Он је био продукт „високе“ културе, прихваћен и дорађиван у самом Врању, дакле – повратно функционалан, присутан како у јавном тако и у свакодневном дискурсу и релацијама. Овакав тип оријентализма био је доминантан у периоду социјализма. Они Врањанци који су тада путовали по Србији, боравили или живели у Београду, суочавали су се с позитивно интонираним коментарима о врањској музици и игри, чувеној лепоти и сензуалности жена.⁴³ те врањском *мераку*. Други крак оријенталистичког дискурса, преовлађујући у периоду после распада федералне државе, квалификује Врање као „јужну пругу“ и „тешку“ провинцију, а Врањанце – као примитивне провинцијалце, оне који не умеју ни да говоре, културно заостале. Овакав вид оријентализма карактеристичан је за свакодневну праксу. Довољно је да неко по акценту буде препознат као

⁴⁰ Павле Ивић, *Дијалектологија српскохрватског језика: увод у штокавско наречје*, Матица српска, Нови Сад 1985, 115-118.

⁴¹ П. Ивић, н. д., 110-115, 118-125.

⁴² Радмило Миловановић Чапља, *Врањски без муку у 25 лекције: врањско-српски речник*, Врањске, Врање 2006 (друго издање).

⁴³ Стереотип о Врањанкама био је толико снажан да је, према причању мојих старијих саговорница, било довољно да кажу неком мушкарцу да долазе из Врања, па да аутоматски изазову реакцију удварања, или да макар добију комплимент да је Врање познато по лепим женама. Овај стереотип је подржан и учвршћиван „изнутра“, у самом Врању. Тако, на пример, у већ поменутом врањско-српском речнику стоји објашњење да ће читалац најлакше савладати „врањски језик“ слушајући Врањанце како говоре, или, још боље – Врањанке. Јер, кад оне говоре, свака реч је песма! Они који буду научили „врањски језик“ биће у могућности да се удварају и кокетирају са сваком Врањанком, „а знаје се колко су оне убаве и как’в се огањ из њи расипује“ (Р. Миловановић Чапља, н. д., 69-70). У Врању су распрострањени унутаргрупни вицеви о Врањанкама као привлачним, али неверним женама.

„јужњак“, па да му се с презривим изразом лица упуту питање одакле је, а после његовог одговора, неретко, и коментар: „Аха, јужна пруга!“. Многи саговорници из Врања причали су ми да су већ на аутобуској станици у Београду, у ситуацији када су се распитивали о цени такси услуге (да ли се вози по таксиметру или слободној процени возача), чули квалификације типа: „Јужна пруга! Не умете ни да говорите, али знате како се вози у Београду!“

Стеф Јансен се у анализама антинационалистичког дискурса бави постјугословенским оријентализмом, који је преко низа дихотомија (урбано/рурално, европско/балканско, цивилизовано/примитивно...) уперен против „сељака“ (уопште, према становницима пореклом из подручја која представљају унутрашњост).⁴⁴ Носиоци антинационалистичког опредељења устају против дискриминаторног дискурса и стереотипа усмерених према припадницима других нација, али су склони да сами дискриминишу и отворено испољавају негативне стереотипе према руралном становништву са којим деле исту националну припадност.⁴⁵ Овај „урбани оријентализам“, према Јансену, барата стереотипима који обједињују разнородне елементе – попут акцента, начина говора, стила одевања и сл.⁴⁶ Полазећи од Саидовог одређења оријентализма (Европи је потребан конструисани Други, Оријент, да би успоставила свој идентитет), Јансен објашњава да аналогно томе, представа коју „грађани“ имају о „сељацима“ и дошљацима, као о оличењу примитивизма, јесте само негатив у односу на који се конструише њихова урбаност. Недовршени процес модернизације у Србији и често нејасна граница између урбаног и руралног могли би их непријатно подсетити на њихово сопствено сељачко порекло (странац или сељак у нама). Представе о рурализацији града, градским староседеоцима и дошљацима извлаче на површину примордијализам и нормативну повезаност места и културе, што је у нескладу са антинационалистичким дискурсом и толеранцијом према Другом, за коју се залажу.⁴⁷

Подела на грађане и сељаке, староседеоце и дошљаке актуелна је и у самом Врању. Низом инвентивних псовки, усмерених према „градским сељацима“, самозвани „стари Врањанци“ доказују своју урбаност. У Врању се прича да су „стари“ Београђани у иностранству, да су се „стари“ и „прави“ Врањанци одселили за Београд, те да данас у Врању живе досељеници из околних села, који су град *посељачили* тј. рурализовали. Сличну, али мало другачију причу чула сам у *Горњој Чаршији* у Врању, једном од највећих ромских насеља на југу Србије. *Горња Чаршија* се налази у горњем делу града, на простору који је за време отоманске владавине представљао градско

⁴⁴ Stef Jansen, *The streets of Beograd: Urban space and protest identities in Serbia*, Political Geography 20/1, 2001, 35-55; S. Jansen, *Svakodnevni orijentalizam...*; S. Jansen, *Who's Afraid of White Socks?...*; S. Jansen, *Antinacionalizam...* 109-167.

⁴⁵ S. Jansen, *Antinacionalizam...* 111, 143-144.

⁴⁶ *Ibid*, 125.

⁴⁷ *Ibid*, 131-132, 144.

језгро. Становници *Горње Чаршије* о себи говоре као о староседеоцима, „старим Врањанцима“, за разлику од локалних Срба који су пореклом претежно са села (насељавани у Врање наглом индустријализацијом у периоду после Другог светског рата). По њиховом мишљењу, „стари Врањанци“ – Срби одавно су се одселили за Београд, и сада једини преостали „прави“ Врањанци јесу Роми из *Горње Чаршије*, који ту живе вековима и генерацијама. Саговорници из *Горње Чаршије* имају пејоративан став, који показују и изразом лица, према свима онима које они сматрају „сељацима“. Опозиција град / село и у њиховом дискурсу означава културу насупрот примитивизму.⁴⁸ Они исказују понос што су Врањанци, поистовећујући се са сликом Врања конструисаном на основу књижевног дела Боре Станковића (као посебно надарени Врањанци за песму и игру, с истанчаним смислом за уживање). Веома су поносни на свој удео у позитивном аспекту те стереотипизираних слике (у драми „Коштана“, главна јунакиња је Ромкиња, певачица и играчица). Они говоре српски као други језик, и то варијанту дијалекта која је по неким елементима релативно блиска књижевном језику. Сматрала сам да је разлог то што језик уче из медија, а не у непосредној комуникацији са локалним Србима. У већем друштву младих, то сам и прокоментарисала. Сви су се насмејали и објаснили ми да они, за разлику од Срба, говоре „градским“ језиком. Било је забавно слушати их како имитирају дијалекатске формулације већинске групе.⁴⁹ Репродукција оријентализма (Београд, Врање: Срби и Роми) даје занимљиве копије оригинала.

У таласу етнонационализма⁵⁰ из деведесетих година XX века, хомогенизација идентитета и културни пуризам, када је реч о утицајима других, у Врању резултирају настојањима да се оријентални слојеви избришу, а самим тим – и део сопственог идентитета. Оријентални елементи наслеђа се, опет, третирају као нешто што Врању даје специфичан колорит и препознатљивост на симболичкој мапи Србије, па се високо вреднују и стално изнова ре(про)дукују. У исти мах, у периоду обележеном покушајима конструисања новог националног идентитета у коме нема места за Другог,⁵¹ јављала су се настојања да се они – као нешто што није „наше“ – одстране, али је етничко чишћење културе и језика неупоредиво теже од таквог

⁴⁸ *Ibid*, 109-167.

⁴⁹ О Јанусовим лицима идентитета Рома у Врању, в. опширније у: Сања Златановић, *Ромски курбан у пет слика*, у: Биљана Сикимић (ур.), *Крвна жртва: трансформације једног ритуала*, Посебна издања Балканолошког института САНУ, књ. 108, Београд 2008, 67-98.

⁵⁰ Осим етничког национализма или етнонационализма, који карактерише постјугословенски простор, у готово непрегледној литератури о овом проблему приказани су и другачији видови национализма и дате су бројне типологије. Уобичајена је основна подела национализма на *етнички* и *грађански* тип. У домаћој литератури, о овој дихотомји в. Ranko Bugarski, *Nova lica jezika*, Biblioteka XX vek, Beograd 2002, 27-28.

⁵¹ Мирослава Малешевић, *Традиција у транзицији: у потрази за 'још старијим и лепшим' идентитетом*, у: Љиљана Гавриловић (ур.), *Етнологија и антропологија: стање и перспективе*, Зборник Етнографског института САНУ 21, Београд 2005, 222.

чишћења територија.⁵² На простору који су обликовали различити културни утицаји, међусобно испреплетени и неразлучиви, све што би се означило као искључиво „наше“ – спорно је.⁵³ Тако се, на пример, у критичким написима локалних новина, али и у усменим причањима и препричавањима поводом наступа фолклорних играчица у *шалварима*, и уопште – везивања Врања за „пусто турско“, пренебрегава чињеница да су главне јунакиње Бориних дела приказане у *шалварима*.⁵⁴

Дакле, евидентна је амбиваленција у самоидентификацији Врањанаца. Како сугерише Дичев, процес конструишања идентитета може се сагледати кроз сталну тензију између оног што је пожељно за представљање и оног што је срамотно.⁵⁵ Осећајући се инфериорно због свог дијалекта и живота на подручју означеном као периферија, Врањанци мобилишу *Борино* Врање као представљиви аспект свог идентитета.

Занимљиво је да слика о Врањанцима као *севдалијама* и *мераклијама* опстаје упоредо са виђењем њих као веома радних, штедљивих, ситничавих и прорачунатих, што представља конструкцију тешко спојивих елемената. Осим тога, Врањанце други опажају и као хвалисаве, и приписују им крилатицу *Сто кила свиња, двеста кила мас*. Врањанци, унутар заједнице, такође говоре о својој ситничавости, илуструјући је вицом о Врањанцу који позајмљено јаје мери на ваги. Дакле, и у унутрашњем и у спољашњем одређењу уочљива је подвојеност.

Мапирање и „брендирање“ *Бориног* Врања

Врање је град који има богате слојеве стварности, али се слика о њему изнутра, а добрим делом и споља, везује само за један део његове прошлости и само за оријенталистички осенчене симболе и мотиве произашле из књижевности Боре Станковића, чија се значења даље умножавају. Чак и називи ресторана у Врању – „Харемлук“⁵⁶, „Старо Врање“, „Врањски мерак“ –

⁵² Ranko Bugarski, *Jezik od mira do rata*, Sabrana dela, knj. 11, Čigoja štampa i Biblioteka XX vek, Beograd 1997, 100 (treće izdanje).

⁵³ Уп. М. Малешевић, н. д., 228.

⁵⁴ Опширније: С. Златановић, *Свадба – прича о идентитету...*, 147. М. Малешевић, н. д., 228.

⁵⁵ Ivajlo Dičev, *Eros identiteta*, u: Dušan I. Bjelić, Obrad Savić (ur.): *Balkan kao metafora: između globalizacije i fragmentacije*, Beogradski krug, Beograd 2003, 279. [Ivaylo Dichev, *The Eros of Identity*, In: Dušan I. Bjelić, Obrad Savić (eds.), *Balkan as Metaphor*, The MIT Press Cambridge, Massachusetts & London, 235-250]

⁵⁶ *Harèmluk*, м. (ар.-тип.) žensko odeljenje u muslimanskoj kući. Stare muslimanske kuće imale su *harem* ili *haremluk*, deo za ženske članove zajednice u koje strani muškarci nisu zalazili, i *selamluk*, gde su primani gosti – muškarci (А. Шкалjić, н. д., 315). У центру Врања, у згради Селамлука, познатој као Пашин конак (подигнута 1765. године), смештен је Народни музеј. Непосредно поред Селамлука налази се зграда Харемлука. Она је рестаурирана и у њој је данас луксузни ресторан и пословни клуб фабрике намештаја „Симпо“.

алудирају на *Борино* Врање. Последњих година, транзициона кретања, контекст глобализације и комерцијализоване носталгије захтевају прагматично схватање локалног идентитета.⁵⁷ Измишљање предака и континуитета сада постаје анахроно. Тренд је потенцирање и креирање специфичног, егзотичног и питког, локално препознатљивог у глобалном контексту.⁵⁸ А симболи с оријенталним печатом већ су ту – упрошћени, познати, препознатљиви, допадљиви и спремни за употребу. Тако, на пример, последњих година актуелна реклама за минералну воду „Aqua Heba“ приказује трбушну плесачицу у *Харемлуку*, уз слоган „Вода за мерак“. Објекти везани за *старо* Врање сада се реновирају и рестаурирају; неки пак од новоизграђених настоје да се стилски уклопе у тако постављен контекст. *Старо* или *Борино* Врање опет постаје моћан симболички и комерцијални ресурс овог краја (на унеколико исти и унеколико другачији начин од оног већ виђеног). Почетком септембра 2008. године, у трајању од недељу дана, одржан је први фестивал „Стари дани“, с поднасловом: „Традиција и дух Врања у новим временима“. Фестивал је карактерисао богат и разноврстан програм *етно* музике, неколико изложби, промоције издавачких кућа... Фестивал у целини, као и дизајн пратећег програма-каталога, спаја глобално и локално у глокално.⁵⁹ Све то не значи да је етнонационализам остављен у прошлости, у тешком времену деведесетих година прошлог века. Поменута настојања везана за прагматично схватање локалног идентитета у Врању на почетку новог века показатељ су промењених политичких прилика у Србији, тенденције ка уклапању у глобалне светске токове, израз креирања новог демократског лица Србије и раскида с прошлошћу. Али, на политичком плану Србије постоји и другачија тенденција, нарочито изражена последњих година у реторици о Косову. У самом Врању, од 1999. године и увођења међународног протектората на Косову, тема етнонационалног постаје горућа и свеprisутна. Као израз догађаја који су уследили, а повезани су са самопроглашењем независности Косова, може се узети и тема „Борине недеље“ из 2008. године – *Књижевност и нација*. Угледну књижевну награду „Борисав Станковић“ добио је етнонационалистички опредељен писац Мирослав Тохол за књигу прозе „Венчање у возу“.

У симболичкој географији Србије, Врање је означено као место сећања (не борби, искушења или страдања) на *турски* период.⁶⁰ У бедекерима посвећеним Србији, Врање је готово увек приказано као град очуване оријенталне архитектуре и музике. У програму манифестације „Србија природно. Рурални потенцијали Србије“, одржане 29. јуна 2009. на Тргу Републике у Београду, у организацији Министарства пољопривреде,

⁵⁷ Уп. Svetlana Boym, *The Future of Nostalgia*, Basic Book, New York 200, 67.

⁵⁸ Уп. I. Dičev, n. d., 279-280.

⁵⁹ Термин *глокализација* као мешање и креативно спајање локалних и нелокалних елемената објашњен је у: Thomas Hylland Eriksen, *Ethnicity and nationalism*, Pluto Press, London 2002, 166-167 (second edition).

⁶⁰ Србољуб Димитријевић, *Белези из вилајета*, Врањске књиге, Врање 2008, 603.

шумарства и водопривреде Републике Србије, јужна Србија је једини регион представљен помоћу књижевних јунака: „дом Коштана и Миткета, фолклорних игара, гостопримства...“

Филм *Whose is this song?* – конструкција представљена као деконструкција

Филм “Whose is this song?” („Чија је ово песма?“), ауторке Аделе Пееве (Adela Media Ltd., Periscope Productions NV, 2003), почиње тако што у једној крчми у Истанбулу група пријатеља (Грк, Македонац, Турчин, Србин и ауторка – Бугарка) чује песму коју свако од њих почиње да пева на свом језику. Међу њима је започела расправа о томе чија је то песма. У потрази за одговором, ауторка филма креће у истраживање. У Истанбулу сазнаје да је то стара турска песма, посвећена згодном писару, миљенику жена. Мелодију исте песме чула је у Турској и у облику војног марша. Трагајући даље за одговором, ауторка одлази у Грчку, на острво Лезбос, па у Корчу (Албанија), затим у Сарајево (Босна), у Скопље и Прилеп (Македонија), у Врање (јужна Србија), и круг балканских земаља затвара повратком у Бугарску. О песми је ауторка разговарала са локалним стручњацима и обичним људима, и сви они су категорички тврдили да је песма само њихова. Док им она не би то саопштила, њени саговорници уопште и нису имали информацију о томе да се та песма пева и у некој другој земљи са другачијим текстом и на неком другом језику, осим њиховог. У тренутку када би им ауторка то поменула, они су често жустрим тоном одбијали постојање такве могућности. Филм се завршава питањем да ли је могуће да једна песма може да изазове толико мржње, уз констатацију да су искре мржње на Балкану лако запаљиве.

Песма о којој је реч има у Врању форму дијалога између младића и девојке, и почиње стихом: *Ај, русе косе, цуро, имаш / жалши ли ги ти?* Бора Станковић је ову песму унео у драму „Коштана“ (не и у друга своја дела), али је текст мало другачији. Песма у „Коштани“ почиње стихом: *Мирјано, ој Мирјано, имаш русе косе, Мирјано!* Када се у филму приказује боравак ауторке у Врању, помињу се Бора и Коштана која је песму певала, што је илустровано инсертом из филма „Циганка“ (1953), Војислава Нановића. У потрази за информацијама о песми и Коштани, ауторка се нашла на прослави празника *Hidirellez / Ђурђевдан*⁶¹ у ромском насељу *Горња Чаршија*. Случај је хтео да у исто време и ја тамо будем. Видела сам да је телевизијска екипа управљала игром уз блех оркестар на тргу у *Горњој Чаршији*, а затим кретањем поворке ка реци изнад града. Спонтаност празника била је подређена телевизијском снимању и темпирању времена. Из жеље да сазнам о којој телевизији се ради, пришла сам госпођи Адели Пеевој и представила се као етнолог из Београда. Она ме је само погледала и удаљила се. У Врању се тих дана причало о новинарки из Бугарске која је са многим људима обавила

⁶¹ Празник *Hidirellez* (6. мај) Роми у Врању све чешће називају Ђурђевданом, усвајајући српски термин. Опширније: Сања Златановић, *Ромски курбан...*, 84-86.

разговор. Од локалног професора, стручњака за фолклор јужне Србије, сазнала сам да јој је он показао свој текст о овој песми објављен у локалним новинама. У његовом чланку говори се о томе да је ова песма турског порекла, као и о могућим начинима њеног преношења. Мене је, а како сам сазнала – и њу, упутио на њему познату литературу о овој песми.⁶² Међутим, у филму није приказан поменути професор, као ни други саговорници који су толерантним тоном говорили о песми, допуштајући могућност да се она пева и у другим земљама и крајевима и на другим језицима. Уместо тога, емитован је инцидент у врањској крчми, када ауторка грешком пушта снимак песме са неког другог подручја. Да ли је ова грешка намерно начињена или не – не знам. Али јасно је да је ситуација у крчми пре инцидента, судећи према саставу гостију који није могао бити случајан (кустос музеј-куће „Бора Станковић“, глумач – првак драме позоришта „Бора Станковић“, два угледна новинара који се баве културом Врања, итд.) и избору Ромкиња које играју (што се у врањским крчмама у данашње време не дешава), била инсценирана.

Прича филма “Whose is this song?” конструисана је тако да подвуче ‘нарцизам малих разлика’⁶³ и да прикаже Балкан у оријенталистичком кључу – као подручје вечите мржње и лако запаљиво буре барута. Конструкција продата као деконструкција.

⁶² Marija Đukanović, *Kroz tursku narodnu poeziju*, Filološki fakultet, Beograd 1969, 60-61; Аудин Оу, *Une chanson populaire a la fois en turquie et en Yougoslavie*, Македонски фолклор 34, Скопје, 181-188.

⁶³ Уп. М. Малешевић, н. д., 229. Фројдов концепт *нарцизма малих разлика* често је примењиван у анализама оних конфликта у којима су културне разлике међу сукобљеним странама биле мале. Занимљиву анализу студија о конфликтима, а базираних на овом концепту, пружа: Pål Kolstø, *The ‘Narcissism of Minor Differences’ – Theory: Can it Explain Ethnic Conflict?*, *Filozofija i društvo* 2, Beograd 2007, 153-171.

Sanja Zlatanović

Literary Work of Bora Stankovic and Vranje: Identity Strategies, Discourse and Practices

Key words:

Bora Stankovic, Vranje, identification, self-identification, categorization, identity construction, Orientalism, discourse, brand

Vranje is a town located in the southern Serbia. Until 1878 the town was ruled by the Ottoman Turks. The period after 1878, at the crossroad of the centuries, was described in the works of a literary writer, Bora Stankovic (1876, Vranje- 1927, Belgrade). His opus describes many old forms of the town life that were replaced with the new forms; in effect, as a writer, Stankovic provided an artistic transposition of reality and not the facts. Vranje is a town with rich layers of reality, but the image of the town, both from the insiders but also the outsiders perspectives, is constantly being associated with only one period of the town's past- the one marked by Orientalism, its symbols and motives originated in the works of Strankovic, and whose meanings continue to be replicated even today. This paper discusses various processes of interaction of inter- and intra- self-determination of the Vranje's identity, as well ad the Orientalistic discourse which characterize the whole process. Vranje's identity construction is made of contradictory elements (both on the inner and outer levels), mutually connected and determined.